

24.11.2011

Forbruk i Norge. Drivkrefter og tallenes tale

Klassekampen har denne høsten viet økonomisk vekst og privat forbruk oppmerksomhet. Dette er viktige spørsmål, av flere grunner, også i det klimaperspektivet som har blitt tatt opp. Drivkreftene og mekanismene bak privat forbruk er viktig for å forstå økonomiens virkemåte, og det private forbruket utgjør en høy andel av inntektsanvendelsen.

Det private forbruket har økt dramatisk i Norge de siste årene. Det økte med 2/3 fra 1980 til årtusenskiftet, eller i gjennomsnitt 2.5 prosent per år. Det har skutt ytterligere fart de aller siste årene. Og gjennomsnittshusholdningen i Norge forbruker i dag 40 prosent mer enn i 2000. Dette svarer til en årlig vekst på godt over 3prosent. Knappt noe folk til noen tid i historien har opplevd maken til kjøpefest Norge har vært gjennom de 10 siste årene.

Mens forbruket per hode i Norge var omtrent som gjennomsnittet i Europa og i de rike landene i begynnelsen av etterkrigsperioden (se oversikt Angus Maddison: Phases of Capitalist Development), er det omtrent høyest i dag. Men andelen av landets inntekt og verdiskapning, BNP, som brukes til privat forbruk er lavere i Norge enn i mange av de andre vestlige landene. I dag er det om lag 44 prosent. Oljen er en viktig forklaring på dette, også en stor offentlig sektor. Men forbruket per hode, eller husholdning, er sammen med Nederland, og overraskende nok Storbritania, høyest i Europa, og vesentlig høyere enn i Sverige. Den norske befolkningen på 5 millioner forbruker ikke like mye som Sveriges drøye 9 millioner innbyggere, men om den nåværende utvikling fortsetter vil den være det om ikke alt for mange år.

Bak disse gjennomsnittstallene skjuler det seg store forskjeller. Den rikeste 10 prosent av befolkningen forbruker i dag kanskje så mye som 5 ganger så mye som den fattigste 10 prosenten. Og denne forskjellen er trolig noe større enn for 20 år siden. Men allikevel er det slik at de fattigste husholdningene i Norge har et minst like høyt privat forbruk som gjennomsnittsfamilien i Portugal. Og de fattigste i Norge forbruker langt mer enn de fattigste i USA. Og dette på tross av at mye av det amerikanerne må kjøpe, som mye av helsetjenestene, besørgeres av det offentlige i Norge.

Den sterke forbruksveksten i Norge de siste tiårene er nært knyttet til den sterke produksjons- og inntektsveksten. BNP, som både måler verdiskapning og inntekt, er i dag mer en dobbelte av hva det var i 1980. Som modifierende faktorer spiller beskatning og offentlig forbruk inn. I år hvor BNP vokser raskere enn det offentlige forbruket vil typisk derfor det private forbruket vokse raskere enn BNP. Og det er det som har skjedd de siste 10-årene. Både fra 1980 til 1990, og fra 1990 til år 2000. Men særlig de siste 10 årene.

Samtidig som det private forbruket har økt, har det skjedd dramatiske endringer i sammensetningen. Mens 40 prosent av forbruket til den norske gjennomsnittsfamilien gikk til innkjøp av mat i 1958, er denne andelen redusert til 10 prosent i dag. Og mens bare 7 prosent av forbruket gikk til transport og fritidsreiser i 1958 er denne andelen nå over 16 prosent.

Andelen som går til bolig har også økt svært mye. Norske husholdninger bruker en liten del av inntekten til mat sammenliknet med husholdninger i andre europeiske land. På den annen side er andelen som brukes til transport og fritidsreiser høyt. Ikke noe folk i Europa, eller i verden, reiser mer enn nordmenn.

Forbruket har derfor mer og mer beveget seg vekk fra nødvendighetsgoder og mot 'luksusgoder'. Eller rettere: Goder som tidligere var luksusgoder for store deler av befolkningen, har nå blitt nødvendighetsgoder. Og også: Forbruk som tidligere kun var for rikfolket er i dag forbruk de mange. Framveksten av massebilismen de siste 50-årene er paradeeksemplet på dette.

Denne vridningen av forbrukssammensetningen er en tendens som har blitt observert i nær alle land til alle tider. Den ble først kjent gjennom en berømt studie av den tyske statistikeren Ernst Engel allerede i 1857. Engel fant her at sammensetningen av forbruket varierte systematisk med inntekten til husholdningene. Og forbruket beveget seg oppover i behovshierarkiet, fra mat til andre goder og tjenester, eller fra korn og poteter til kjøtt, når inntekten steg. Dette er kjent som Engel's lov. Kortversjonen av denne loven er at dess lavere inntekten til en familie eller hushold er, dess større andel av budsjettet brukes på mat og andre nødvendighetsvarer.

Engel's lov er grunnleggende for å forstå forbruk og endringer av forbruk, og at forbruket gjennomgår en trinnvis utvikling. Men det er mange modifierende forhold, særlig i rike land og i den rike delen av befolkningen. Den norskfødte sosiolog og økonom Torstein Veblen kom med et viktig bidrag for over 100 år siden. Veblen som virket i USA, argumenterte i boka Den arbeidsfrie klassen fra 1899 at overklassen i USA signaliserte sin status ved et prangende forbruk ('conspicuous consumption'). Veblen mente at fokuset til rikfolket ikke er forbruk i seg selv, men å vise klasses tilhørighet.

Den berømte franske sosiologen Pierre Bourdieu (død 2002) argumenterte også for at konsummønstret til den franske overklassen reflekterte overklassens kulturelle kapital. Også her er det ikke forbruket i seg selv som er det viktige, men forbruk for å vise 'god smak' og 'gode manerer' tilhørende overklassen.

En generell videreføring av argumentene til Veblen, men også Bourdieu, er tesen om den relative posisjonering. Denne tesen sier at forbruk og det subjektive velværet, drives av sammenlikninger med andre. I et velkjent arbeid fra 1974 viste økonomen Richard Easterlin at rapportert lykke avhenger av relativ posisjonering. Enkelt forklart betyr dette at en person som har relativt god inntekt i et fattig land kan være mer tilfreds ('lykkelig') enn en person med langt høyere inntekt, men noe lavere relative posisjon, i et rikt land.

Karl Marx (i Lønnsarbeid og kapital) var inne på noe av det samme langt tidligere. Han argumenterte at fordi våre behov og nytelser er av samfunnsmessig karakter, er de også av relativ natur. Han eksemplifiserte dette ved å si at et lite hus er godt nok så lenge det står ved siden av tilsvarende små hus. Da tilfredsstillt huset det sosiale krav til bolig. Men med en gang større hus kommer opp ved siden av, så krymper huset og den samme tilfredsstillelsen er ikke lenger til stede. De sosiale kravene er ikke lenger oppfylt fordi huset er relativt sett blitt mindre.

Richard Easterlin's arbeid fra 1970-tallet har initiert en lang rekke senere arbeider omkring konsum, inntekt og relativ posisjonering. Et sentralt navn i denne forskningen har vært den britiske økonomen Richard Layard som publiserte boka Happiness fra 2005. En viktig konklusjon fra arbeidene til Layard og andre er at lykke har sammenheng med inntekt og forbruk opp til et visst nivå, men utover dette er det ingen sammenheng. Worldwatch Institute har også sett på dette for ulike land, og finner det overhodet ikke er noen samvariasjon mellom lykke og BNP per innbygger i de rike landene. Den såkalte Sen-Stiglitz kommisjonen fra 2008 nådde omtrent samme konklusjon.

Økt forbruk i det styrtrike landet Norge styres mindre og mindre av nødvendige behov, og mer og mer av mekanismer som beskrevet av Veblen og Bourdieu, med støyende sløsing og relativ posisjonering. Og dette økte konsumet betyr stadig mindre for folks lykkefølelse. Fortsatt økt inntekt vil drive denne utviklingen videre. Og dette skjer i en verden som roper på måtehold for at verdens fattige, og de er det mange av, skal kunne øke sin inntekt og forbruke mer, samtidig som klimagassutslippene skal ned.

Anders Skonhoft er professor i samfunnsøkonomi ved NTNU

Anders.skonhoft@svt.ntnu.no